

2024, 13 (3), 1787-1805 | Araştırma Makalesi

Sosyal Dünyanın Metodolojik İzdüşümleri Arasında Bir Karşılaşmanın Anatomisi: Comte ve Mill'in Nedensellik Tartışması

Emre Öztürk¹

Öz

Auguste Comte ve John Stuart Mill, sosyal dünyanın incelenmesine dair kapsamlı metodolojik fikirler ortaya koymuş etkili isimlerdir. Comte ve Mill bir dönem diyalog içinde olmuş, karşılıklı eleştiri ve önerilerle birbirlerine katkı sunmuşlardır. Sosyolojinin toplumsal fenomenlerden hareketle toplumsal yasaları oluşturma düşüncesi, Comte kadar Mill'in de gündeminde yer almıştır. Ancak Mill, Comte'un sosyoloji projesini psikoloji ve etoloji gibi bilimlerle genişletme teşebbüsünde bulunmuştur. Bu minvalde Comte ve Mill bilimsel açıklamanın temel mahiyetleri arasında yer alan nedensellik konusunda, kimi yönlerden birbirinden farklılaşan değerlendirmelere başvurmuşlardır. Sosyal dünyanın bilimsel incelenmesine yönelik natüralist bir tutum her ikisinin çalışmalarına hâkim olmuşsa da, insan davranışlarını açıklama ve nedenlerini ortaya çıkarma noktasında projelerini farklı argümanlarla tamamlamayı tercih etmişlerdir. Mill, Comte'un pozitif bilim projesine oldukça ilgiyle yaklaşmışken, sosyolojinin bu piramide dahil edilme tarzının ve ona biçilen rolün tüm bir pozitif bilim sistemini tehlikeye attığı kanaatinde olmuştur. Düşünürler arasında 1840'ların başında başlayan mektuplaşmalar, Mill'in Comte'un sistemini iyileştirmeye yönelik pek çok önerisini gözler önüne sermektedir. Temelde Mill, sosyolojik bir nedensel açıklamanın gerçekten mevcut olabilmesi için, bireyi farklı nitelikleriyle izah etmeye çalışan sair sosyal disiplinlerden de yararlanması gerektiği inancındadır. Bu nedenle, makalede, Comte ve Mill karşılaşmasının verimli entelektüel dinamiklerini sergilemek adına onların nedensellik konusunda birbiriyle ayrışan ve örtüşen yönlerinin neler olduğu ele alınmıştır. Comte ve Mill pek çok farklı kavram veya tema ışığında irdelenebilir. Lakin nedensellik konusundaki argümantasyonun her iki isim arasında cereyan eden temasın ne gibi sonuçlar yarattığını ölçmede daha verimli bir kavrayış sunabileceği söylenebilir. Bu anlamda, makalede, Comte ve Mill'in nedensellik kavrayışlarının sergilenmesi, her iki entelektüel ufkun nedensellik analizi üzerinden karşılaştırılması ve her bir düşünürün bir diğeri aracılığıyla anlaşılmasına katkı sunan unsurların gösterilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Auguste Comte, John Stuart Mill, Nedensellik, Nedensel Açıklama, Sosyoloji.

Öztürk, Emre (2024). Sosyal Dünyanın Metodolojik İzdüşümleri Arasında Bir Karşılaşmanın Anatomisi: Comte ve Mill'in Nedensellik Tartışması, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1787-1805.

<https://doi.org/itobiad.1502995>

Geliş Tarihi	20.06.2024
Kabul Tarihi	27.09.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makedir.	

¹ Doç. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir, Türkiye, emre.ozturk@bakircay.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4635-5005>

The Anatomy of an Encounter Between Methodological Projections of the Social World: Comte and Mill's Causality Debate

Emre Öztürk¹

Abstract

Auguste Comte and John Stuart Mill are influential figures who introduced comprehensive methodological ideas regarding the study of the social world. Comte and Mill were in dialogue for a while and contributed to each other with mutual criticism and suggestions. The idea of sociology to create social laws based on social phenomena was on the agenda of Mill as well as Comte. However, Mill attempted to expand Comte's sociology project with sciences such as psychology and ethology. In this regard, Comte and Mill resorted to evaluations that differ from each other in some respects regarding causality, which is among the basic characteristics of scientific explanation. Although a naturalistic attitude towards the scientific examination of the social world dominated the works of both of them, they preferred to complete their projects with different arguments in explaining human behavior and revealing its causes. While Mill was very interested in Comte's positive science project, he thought that the way sociology was included in this pyramid and the role assigned to it endangered the entire positive science system. The correspondence between thinkers that began in the early 1840s reveals many of Mill's suggestions for improving Comte's system. Essentially, Mill believed that in order for a sociological causal explanation to truly exist, it should also benefit from other social disciplines that try to explain the individual with its different qualities. For this reason, in the article, in order to display the productive intellectual dynamics of the encounter between Comte and Mill, their differing and overlapping aspects regarding causality are discussed. Comte and Mill can be examined in the light of many different concepts or themes. However, it can be said that the argumentation about causality can provide a more productive understanding in measuring what kind of results the contact between the two names creates. In this sense, the article aims to firstly display Comte and Mill's conceptions of causality, then compare both intellectual horizons through causality analysis, and finally show the elements that contribute to the understanding of each thinker through the other.

Keywords: Auguste Comte, John Stuart Mill, Causality, Causal Explanation, Sociology.

Öztürk, Emre (2024). The Anatomy of an Encounter Between Methodological Projections of the Social World: Comte and Mill's Causality Debate, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1787-1805.
<https://doi.org/itobiad.1502995>

Date of Submission	20.06.2024
Date of Acceptance	27.09.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Assoc. Prof. Dr., İzmir Bakırçay University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Sociology Department, İzmir, Türkiye, emre.ozturk@bakircay.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4635-5005>

Giriş

Düşünce tarihinde belli fikir kaynakları arasındaki karşılaşmalar, bir ismi bir diğeri aracılığıyla anlamayı daha olanaklı hale getiren verimli bir okuma eksenini oluşturur. Bu hermeneutik strateji, düşünürleri daha derinlikli anlamayı olanaklı kılan bir anahtar sunar. Örneğin Hume'un Kant aracılığıyla, Hegel'in Marx aracılığıyla ya da Heidegger'in Gadamer aracılığıyla okunmasının meydana getireceği daha geniş ve çok renkli düşünsel spektrumda olduğu gibi. Bu anlamda düşünce tarihi aynı zamanda bir karşılaşmalar evrenidir. Bu evrenin en güzide örneklerinden biri de Auguste Comte ve John Stuart Mill'in son derece üretken fikir işçiliklerinin, en verimli sekanslarını barındıran diyalog serüvenidir. Hiç şüphesiz ki Comte, Mill aracılığıyla kendisi hakkında çok şey öğrenmiştir. Kendi düşünce sistematığının zayıflıklarını, kırılganlıklarını ve aksayan yönlerini Mill aracılığıyla daha doğrudan görme imkânı bulmuş, Mill ise Comte aracılığıyla *Mantık Sistemi'*nde neyin nasıl olmaması gerektiğini daha çabuk kavrama ve keskinleştirme olanağına kavuşur. Mill bu yönüyle, Comte'a nazaran, öğrenmeye daha açık, kendi projesini mümkün olduğunca kusursuzlaştırmaya, kendisini önceleyen örneklerin zaafalarına düşmeden ilerlemeye daha meyilli bir zihne sahip görünür. Comte ise, *Pozitif Felsefe Kursları'*nda epey yol almış olduğundan, yaptıkları, henüz yapmaya koyulduklarının kapsam ve yönünü tayin eden bir zorunluluğa dönüşmüştür. Comte'un, bu sınırlandırıcılığı, felsefi konstrüksiyonunun tutarlığı adına bilinçli bir strateji olarak izlediğini öğreniyoruz. O, bu minvalde Mill'e, açıkça "beyin hijyeni" (1995, s. 37) tercihi de eleştirilerini de bariyerin ardında tutmuş görünüyor. Mill'in dostane değerlendirmeleri, tüm apaçık ve şeffaf anlatımına rağmen, Comte'un zihninde inşa ettiği pozitif felsefe piramidinin kristalize mimarisinde köklü bir değişikliğe yol açmaya yeterli bulunmaz. Zira bu değerlendirmelerden bir kısmı, doğrudan Comte'un en gözde projesi, pozitif felsefe sisteminin ana figürü, bilimlerin kraliçesi olarak taçlandığı sosyolojiyi de hedef almıştır. Mill için sosyal dünyanın bilimsel incelemesi, gerçekten mesafe almak ve belli bir yol kat etmiş sayılmak için insan doğasına da eğilmek, insanın karakterini biçimlendiren etkenleri dahi içeren analizleri de belli ölçülerde yapmak zorundadır. 26 Mart 1946 tarihli mektubunda Comte'a şöyle yazmaktadır:

"Bir bilim olarak sosyolojinin, insan doğasına dair daha derin bir anlayışla kendisini desteklemeden önemli bir ilerleme kaydedemeyeceğine inanmaya devam ediyorum. Koşulların gücü önemli pratik gelişmeler sağlayabilir, ancak bugün sosyal teori, insanın entelektüel ve ahlaki teorisini aynı anda mükemmelleştirmekle ilgilenmediği sürece, yalnızca ikincil ilerlemeler sağlayabiliyor gibi görünüyor" (Mill, 1995a, s.366).

Bir başka mektubunda Mill, "statik sosyolojiyi gerçekten pozitif bir duruma dönüştürmek ... benim etoloji adını verdiğim ikincil bilimin çok gelişmiş bir durumunu, yani bireysel ya da toplumsal dış koşulların ahlaki ve entelektüel karakterin oluşumunu nasıl etkilediğine dair teoriyi gerektirir" (1995b, s. 198) diye seslenmektedir. Comte içinse toplumsal fenomenler alanı, kendine özgü yasaları olan bir yapıya sahiptir. O Mill'in eleştirileri karşısında kendine vazife edindiği büyük tarihsel misyonu, yani pozitif sistemi (özellikle de pozitivist sosyolojiyi) inşa etme görevini tavizsizce uygulamaya devam etmiştir. Neticede, olgucu bir ortaklık temelinde başlayan bu diyalog, nihayetinde (örtüşen pek çok hususa rağmen) birbirinden farklılaşan bir bilimsel araştırma mantığıyla sonuçlanmıştır. Bu minvalde Comte ve Mill bilimsel açıklamanın (veya Aristotelesçi anlamda "bilme"nin) temel mahiyetleri arasında yer alan nedensellik konusunda birbirinden farklılaşan değerlendirmelere de başvurmuşlardır. Özellikle de insan davranışları ve toplumsal süreçlerin açıklanmasında, sosyolojinin rolünden kaynaklanan küçük açılma ayrılma, onları benzer güzergahlarda tutmaya engel teşkil etmese

de nedensel açıklama modelinde belirgin bir fark yaratır. Bu kapsamda, makalede, Comte ve Mill karşılaşmasının verimli entelektüel dinamiklerini sergilemek adına onların nedensellik konusunda birbiriyle ayrışan ve örtüşen yönlerinin neler olduğu ele alınmıştır. Comte ve Mill pek çok farklı kavram veya tema ışığında birbirinden ayrıştırılabilecek veya yaklaştırılabilecek yönlere sahiptir. Lakin nedensellik konusundaki argümantasyonun her iki isim arasında cereyan eden temasın ne gibi sonuçlar yarattığını ölçmede daha verimli bir kavrayış sunabileceği söylenebilir. Bu bakımdan makalede, Comte ve Mill'in nedensellik kavrayışlarının sergilenmesi aracılığıyla, her iki entelektüel ufkun nedensellik analizi üzerinden karşılaştırılması ve her bir düşünürün bir diğeri aracılığıyla anlaşılmasına katkı sunan unsurların neler olduğunun gösterilmesi amaçlanmaktadır.

Auguste Comte: Pozitif Fenomenlerin Ardışıklık İlişkisi Olarak Nedensellik

Nedensellik düşüncesi ve nedensel ilişkiler kurma girişimleri, 19. yüzyıl dünyasının entelektüel ikliminde yeşeren pek çok disiplin için, kendi araştırma nesneleri arasında belli türden nedensellik bağı kurulabileceğini gösterme arayışıyla öne çıkmıştır. Bu gayretin en yoğun şekilde hissedildiği disiplinlerin başında sosyoloji gelir. Bu sosyolojik temerküzün mevcudiyetinde, pozitivizmin ve sosyolojinin kurucu ismi Auguste Comte önemli bir yer işgal eder. Comte, fenomenler arası yasavari ilişkilerin varlığını savunan pozitivistlerin önde gelen ismidir. "Pozitif düşünce" ile insanlığın entelektüel gelişiminde, farklı araştırma alanlarının bütününde kendisini gösteren ve yetkinlik kazanan bir düşünme mantığının hâkimiyet sahasını betimler. Bu pozitif düşünme tarzı, en genel anlatımıyla, "olayları[n], her biri belli önceleyen şartların kaçınılmaz sonuçları olan kalıcı bir düzenin parçaları olarak alı[nmasını]" temel alır (Mill, 1993, s. 15). Odaklanmamız gereken şey, evrende karşımızda beliren ve gözlemimize konu olan fenomenlerin birlikteliği ve ilişkileridir. "Bilimsel" sayılabilmek için, herhangi bir soruşturma, incelediği fenomenler arasındaki yasaları ortaya çıkarabilmeli, fenomenleri "ayrık" bir tekillik olarak değil, diğer fenomenlerle olan ilişkisi bağlamında açıklamaya ve anlaşılır kılmaya çabalamalıdır. Çünkü Comte'a göre, fenomenler dışında hiçbir şeyin bilgisine sahip olmadığımızdan özleri ve herhangi bir olgunun gerçek kipini bilemeyiz, sadece onun diğer olgularla olan *ardışıklık* ve *benzeşim* ilişkisini kavrayabiliriz. Bu ilişkiler süreklidir; bu da benzer şartlar altında daima benzer oldukları anlamına gelir. Fenomenleri birbirine bağlayan kalıcı benzeşimler ve onları birer önceleyen (neden) ve takip eden (sonuç) olarak birleştiren ardışıklıklar, onların yasaları halini alır. Olgular hakkında bildiğimiz her şey fenomenlerin bu yasalarından ibarettir. Onların asıl doğası, (yeterli veya aslı) nihai nedenleri bizce bilinemez ve anlaşılamazdır (Mill, 1993, s. 6). Bu hareket noktası, Comte'un pozitif bilimlerinin temel çalışma prensibini oluşturur. Genel yasalara ulaşmayı hedefleyen pozitif bilimlerinin bu özelliği insan zihninin teolojik, metafizik ve pozitif aşamalarından geçerek yetkinleşmeleriyle varlık bulmuştur. Comte, bu disiplinlerin oluşum seyrini ortaya koyarken bir yandan da eş zamanlı olarak insan zihninin metafizik aşamadan pozitif aşamaya nasıl evrildiğini gözler önüne sermeye çalışır.

"İnsan zihninin doğasından, her bilgi dalı kendi gelişiminde, zorunlu olarak üç farklı teorik evreden geçmeye yazgılıdır: teolojik ya da imgesel evre, metafizik ya da soyut evre ve son olarak bilimsel ya da pozitif evre. İlk durumda, doğüstü fikirler, daha sonra bilimi oluşturacak olan az sayıdaki izole gözlemleri birbirine bağlamaya hizmet eder. ... İkinci evre, birinci evreden üçüncü evreye bir geçiş aşaması olmak adına varlık bulur. ... Üçüncüsü, ne türden olursa olsun, tüm bilginin kesin halidir, ilk iki aşama onu kademeli biçimde hazırlamaya hizmet eder" (Comte, 1983, s. 29-30).

Bu bağlamda, Comte, pozitif bilimler dediği ve fenomenler arasındaki ardışıklık ve benzeşim ilişkilerini yasalarla açıklayan disiplinlerin filizlenme safhasıyla insan zihninin metafizik

unsurlardan arınarak düşünmeye başladığı kırılma anının paralellik gösterdiğini düşünür. Ne var ki gözlemlenebilir olgulara vurgu yapması, onun empirizmin katı bir uygulayıcısı olduğunu göstermez. Bu yöndeki tavrı, sadece ilkelerden olguları çıkararak ya da sadece olgulardan ilkeleri çıkararak eğilimler arasında birleştirici bir kullanımı tercih ettiği anlamına gelir. Bir anlamda, Comte'un felsefesi, rasyonalizm ve empirizmi, tümevarım ve tümdengelim her iki yöntemin avantajlarını bilimsel ilerlemeye katmak üzere birleştirme gayretiyle öne çıkarıyor. Comte ne kadar çok gözlem yapılırsa, rasyonalizm ve tümevarımın kademeli olarak o denli önemli bir hal alacağı inancındaydı (Pickering, 1993, s. 695). Dolayısıyla Comte için, "belli ilkeler ışığında" gözlemi öne çıkarmak yönündeki görüşü pozitif bilimlerin temel kuralı haline getirmek, teori ile gözlem arasında karşılıklı gerekliliğe dayalı bir ilişkinin doğa araştırması açısından ne ölçüde yararlı olacağını ortaya koymak bakımından hayatidir. Ona göre, "bir yanda, her pozitif teori ne denli zorunlu olarak gözlemler üzerine kurulmuş olmalıysa, diğer yanda aynı hassasiyetle, zihnimiz, gözleme erişmek için, herhangi bir teoriye o denli ihtiyaç duyar" (Comte, 2001, s. 35). Böylelikle "doğa araştırması onların yasalarını bulmak için fenomenleri incelemekle ve fenomenler arasındaki daimî ardıcılık ilişkileri ya da benzerlikleri açığa çıkarmak"la (Comte, 2000a, s. 225) kalmıyor, belli teoriler çerçevesinde belli gözlemlere erişmeyi de mümkün kılıyor. Comte'a göre, fenomenleri izlerken onları doğrudan doğruya birkaç ilkeye hiç bağlamasaydık, yalnızca, ilkelerden yalıtılmış gözlemleri düzenlemek ve sonuç olarak onlardan bir ürün elde etmek bizim için imkânsız olmakla kalmayacak, aynı zamanda onlara tamamıyla egemen olmaya yetenekli olamayacaktık ve böylelikle olgular, çoğu zaman bizim gözlerimizle görülmemiş kalacaklardı (Comte, 2001, s. 35). Bu nedenle pozitif bilim, özellikle de organik dünyanın incelenmesi söz konusu olduğunda, tümdengelim ile tümevarım, teori ile gözlem arasında bir denge kurmayı gözetmelidir.

Bununla birlikte Comte, pozitif bilimler için doğrudan fenomenin kendisi üzerine yönelen bir "nedensellik" araştırmasını da problematik bulur. Comte, fenomenlerin kendilerinden hareketle belli nedensel ilişkilerin varlığını açığa çıkarmayı hedefleyen pozitif bilimlerin hiçbir şekilde ilk nedenler, özler, teleolojik, teolojik veya fail nedenler gibi metafiziksel açıklamalara müracaat etmemesi gerektiğini önemle vurgular. Doğa araştırmalarında ilk nedenleri arama girişimi "bilimsel aşamayı sekteye uğratmaktan başka bir işe yaramayacak, anti-bilimsel ve gerçek dışı bir karaktere sahiptir" (Comte, 2000a, s. 225). Ona göre,

"Pozitif Felsefenin ilk özelliği tüm fenomenleri değişmez doğa *Yasalarına* bağlı görmesidir. Bize düşen, (ilk veya nihai *Nedenler* arayışının ne denli boşuna bir çaba olduğunu görerek) onları mümkün en az sayıya indirgeyen bir vukufa en doğru şekilde ortaya çıkarmaya çalışmaktır. Nedenler üzerine kafa yorarak, kökenler veya amaçlarla ilgili herhangi bir güçlüğü çözüme kavuşturmayız. Bize düşen asıl görev, fenomenlerin koşullarını en doğru şekilde analiz etmek ve onları doğal ardıcılık ve benzeşim ilişkileriyle açıklamaktır" (Comte, 2000a, s. 31).

Comte nazarında "neden"lere dair soruşturmanın, zihnin gelişim sürecinde pozitif aşamadan önceki evrelere ait olduğuna inandığı, özler ve erekler bulma girişimini üstlenen bir niteliği vardır. Nedensel bir açıklama için önümüze sunduğu tek alternatif, bir fenomeni başka fenomenlerle olan ilişkisi içerisinde gözlemlemek ve açığa çıkan belli düzenlilikleri kayıt altına almaktan ibarettir. Kendi terimleriyle aktarmak gerekirse,

"zihnimizin olgunluğunu karakterize eden temel devrim esasen, *yasalar* yani gözlemlenmiş fenomenler arasında varolan değişmez ilişkiler bulmaya yönelik basit araştırmayı, her konuda, kelimenin tam anlamıyla nedenlere yönelik imkânsız araştırmanın yerine koymaya dayanır. ... Pozitif araştırmalarımız her şeyden önce, her alanda, araştırılan şeyin, kökenini ve ereğini bulmaya çalışmayı bir kenara bırakarak, ne olduğunu sistematik olarak

değerlendirmeye indirgenmelidir” (Comte, 2015, s. 180-181).

Comte doğrudan bir fenomenin kendi içinde ilk nedenini araştırma çabasının, diğer fenomenlerle olan ilişkisi gözlemlenmediği sürece, anlamlı, somut, gözlemlenebilir ve genellenebilir bir sonuç üretmeyeceği kanaatindeydi. Neden kavramına ilişkin karşılıklı, onun metafizik argümantasyona geri dönüşü çağrıştıran ve insan zihnini herhangi bir mesafe almadan belli konular içerisinde yerinde saymasına yol açma olasılığından kaynaklanmaktadır. Bilimde yasa adını almaya layık görülen tek bir ilişki tarzı var, bu da fenomenler arası nedensel ilişkilerdir. Bunun dışında “ilk neden” ve “nihai neden” türünden, maddeye sirayet etmiş bir “kuvve” veya “töz”ü çağrıştırmaya meyilli kavrayışları reddetmektedir. Bu anlamda Comte’un neden kavramına ilişkin eleştirisi, nedensel ilişkilere dair bir reddiye değil, onun teolojik ve metafizik kullanımına yönelik bir karşı duruş olarak okunmalıdır. Mill’in (1993) yerinde tespitiyle,

“kimi zaman Comte’un nedenler araştırmasını reddettiği söylenir. Ancak bunun doğru olmadığı aşikârdır, Comte sadece nihai veya yeterli nedenlere ilişkin sorgulamaları kabule yaşamamıştır. Onun ulaşılamaz olarak nitelendirildiği nedenler kendilerinde bir fenomen değildirdir. Bir fiziksel olgunun bir başkasının nedeni olabileceği her durumda nedenlere ilişkin araştırmaları onaylar. Ne var ki nedensellik sözcüğünün kendisine bir itirazı var; o sadece ardışıklık yasalarından söz etmeye rıza göstermektedir” (s. 57).

Comte, bu yöndeki düşüncelerine Newton’un kütleçekim yasasını örnek gösterir. Ne de olsa bu yasa, “fenomenlerin ilk nedenlerine ya da ereksel nedenlere ihtiyaç duymadan açıklanmasına imkân tanıyan bir yasa” (Comte, 2000a, s. 152) olduğu gibi, “fenomenleri mutlak kesinliği olan tahminlerde bulunmamıza izin veren değişmez yasalara bağlı şeyler olarak kavrar” (Comte, 2000a: 259). Böylelikle, Comte’a göre, Newton’un kütleçekim yasası belli bir yükseklikten yere bırakılan bir cismin düşeceğini tahmin etmemizi olanaklı kılmakla kalmıyor, daha da önemlisi bu tahminimizi mutlak bir doğruluğa kavuşturuyor. Bu kuramın başarısı hiçbir şekilde özlerle, nihai hedeflerle ilgilenmemesinde yatar. Belli yasaların varlığı bizleri tüm deney verilerinin peşine takılmaktan kurtarıyor ve gelecekte benzer durumun her ortaya çıkışında aynı sonuçların meydana geleceğini bilmemize olanak sağlıyor.

Bu noktada Comte’un pozitif bilimlere yüklediği bir diğer misyonla karşılaşırız: geleceği tahmin etmek. Bir doğa araştırmasının tek görevi fenomenler arasındaki nedensel ilişkileri açığa çıkarmak değil, bu ilişkilerden hareketle, aynı türden fenomenlere konu olan olayların sonuçlarını tahmin edebilmektir. Comte’un deyişiyle, “meydana gelmiş olgular arasında gözlemlenmiş ilişkilerin ilk kullanımı, önceki birliktelikler aracılığıyla gelecekteki ardılıkların ne olabileceğini öğretmektir” (Comte, 2000b, s. 212-213). Bu nedenden ötürü Comte, birçok yerde pozitivizmle kestirimci gücü birleştirmeye yönelir. Onun için her pozitif bilimin amacı geleceği geçmişten hareketle tahmin etmektir (Singer, 2005, s. 65). Aynı şartlara tabi tüm olgular için geçerli olan yasaların mevcudiyeti, doğanın işleyiş ve devinimindeki düzenliliği ve tabiiyeti gösterir. Comte bu düzenlilik ve tabiiyetin henüz fenomenleri arasındaki yasavari ilişkilerin keşfedilmediği başka alanlara da aktarılmasıyla, insanlığın her konuda üzerinde hemfikir olacağı kaosa kapalı olan öngörülebilir bir yaşam sisteminin de dizayn edileceğini düşünür. Comte’un sosyal teoride bir “pozitivist” olarak en çok tartışılan yönü de, pozitif bilim sistemini diğer alanlara aktarıp, pozitif felsefe dizgesini sosyal dünyanın incelenmesiyle nihayete erdirmeye fikriyle ilgilidir. Zira Comte’un amacı basitçe bir bilim tarihi sunumu yapmak değildir, insanlığın bugüne kadarki zihinsel ve entelektüel gelişimini, tüm alanlarda pozitif bilim sisteminin gereklilikleri doğrultusunda birleştirip, pozitif felsefenin ruhundan beslenen kalıcı bir bilimsel, politik, ahlâki ve toplumsal düzen yaratmaktır. Ona göre, “pozitivist, tüm diğer fenomenler arasında yaptığı gibi, zorunlulukla doğa düzenine, yani

başka bir deyişle doğa yasaları dizisine dayandığı gibi, sosyal fenomenler arasındaki düzenle de ilgilenir” (Comte, 2009, s. 111). Sosyal fenomenler arasındaki ardışıklık ve benzeşim yasalarının açığa çıkarılması pozitivistizmin ya da pozitif felsefe sisteminin nihai ve tamamlayıcı hedefidir. Sosyoloji bu misyonun baş aktörü olarak sahneye çıkar. Comte, uzunca bir dönem sosyal dünyanın incelenmesinde, sosyolojiden sosyal fenomenlerin yasalarını araştıran bir “sosyal fizik” olarak söz eder. Bu vurgu, Comte’un sosyolojiden ne beklediğini, onun pozitif felsefe sistemindeki yerini ve diğer bilimlerle olan ilişkisini anlaşılır kılmak adına oldukça öğretici bir yöne de sahiptir. Zira “sosyal fizik” adlandırması, sosyal dünyanın pozitivist ve doğa bilimsel mantığa uygun olarak incelenmesi gerekliliğine doğrudan atıf yapmaktadır. Comte’a göre, doğa fenomenlerinin yasaları olması gibi sosyal fenomenler dünyasında da yasalar mevcuttur, ancak bu yasalar henüz keşfedilmiş değildir. Sosyal fiziğin temel amacı belli anlamlı ilişkileri, fenomenler arasındaki ardışıklığı gözlemleyerek sosyal fenomenler arasındaki yasaları ortaya çıkarmaktır. Onun nezdinde, “insan zihni, gerek mekanik gerek kimyasal olarak yer ve gök fiziğini; ayrıca gerek bitkisel gerekse hayvansal olarak da organik fiziği kurmuş olduğuna göre, geriye yapması gereken; sosyal fiziği kurarak gözlem bilimleri sistemini tamamlamak”tır (Comte, 2001, s. 42). Bu anlamda Comte, sisteminde, “sosyoloji ya da sosyal bilim”i, “fenomenleri diğer bilimlerin ilkesel hakikatlerine bağlı olan ve onlarsız anlaşılacak olan” bir alan olarak ele alır (Mill, 1993, s. 39). Buna rağmen, sosyal fenomenlerin de, daha yüksek karmaşıklıkları ile uyumlu kesinlik sınırları içinde, diğer tüm sınıflarında olduğu gibi, öngörüye yer veren bir hassasiyetle ele alınması gerektiğini savunur (Comte, 2000b, s. 181). Sosyal fenomenler arası ilişkilerin incelenmesinde de “gerçek pozitif anlayış[ın] her zaman, doğa yasalarının değişmezliği genel dogmasına göre, *öngörmek için görmeye*, gerçekleşen şeyi, gerçekleşecek şeyi ondan sonuç olarak çıkarmak için incelemeye dayan[dığı]”nı vurgular (Comte, 2015, s. 186). Böylelikle, “sosyoloji ‘toplumsal evren’in özellikleri ve ilişkilerini araştırıp ortaya çıkartabilir ve diğer bilimler gibi, bunları az sayıda soyut ilke içinde ifade edebilir. Somut olayların gözlemleri sosyolojik yasaları oluşturmak, doğrulamak ve değiştirmek için kullanılabilir. Yeterince gelişkin yasalar ortaya konulduğunda, bu yasalar toplumsal dünyayı değiştirecek aletler ve araçlar olarak kullanılabilir” (Turner, Beeghley ve Powers, 2013, s. 43). Ancak sosyoloji, toplumsal fenomenlerin anlaşılmasında kendisinden önceki bilimlerdeki gelişmelerden de faydalanır; sosyoloji adeta, kademeli olarak gelişen ve birbirini tamamlayan bir bilimsel ilerlemenin nihai safhası konumundadır. Comte’un deyişiyle, “pozitif sosyoloji tüm bilimleri karşılıklı olarak birbirine bağlar” (Comte, 2000b, s. 228). Bu anlamda, yeni disiplinin temelini atmak için sosyologların sadece diğer bilimlerin kendisinde, mantığında, yöntemlerinde yetkin olması gerekmiyor, bunun yanında bu bilimlerin eşit olmayan gelişmelerinin yasasını ve ilişkilerinin yapısını dikkate alan yeni felsefede de yetkin olmaları gerekiyor (Gane, 2006, s. 68). Ancak, konusunun özelliği itibarıyla sosyoloji aynı zamanda en karmaşık bilimdir. Comte’un deyişiyle, “sosyal fizik tarafından incelenen fenomenler, ... en özel, en karmaşık ve insanlıkla doğrudan en çok ilgili fenomenlerdir” (Comte, 2001, s. 81). Yine de “daha önceki fenomenlerin tümüne ... az çok bağımlıdırlar” (Comte, 2001, s. 81). Bu nedenle, kendisinden önce pozitif niteliğini kazanmış bilimlerle paylaştığı pek çok yönü olmakla birlikte, onlardan ayrılan bazı yönere de sahiptir. Bu bakımdan Comte, sosyal fenomenler arasındaki ilişkilerden edinilecek yasalarla doğa fenomenlerinden elde edilecek yasalar arasında her ne kadar bir fark görmede isteksizse de, sosyal fenomenleri incelemeye yönelik araştırmanın doğa bilimlerinden farklılaşan nitelikleri olacağını belirtmekten geri kalmaz. Her şeyden önce, “sosyoloji en karmaşık bilim olduğundan, diğer bilimlerden daha çok araştırma yöntemine ihtiyaç duyuyordu” (Pickering, 1993, s. 621). Comte pozitif felsefenin temelinde yer alan “gözlem” ve “deney”i sosyolojik araştırmanın içerisine de ikame eder. Bunun yanında biyolojiden

“karşılaştırma”lı analizi de sosyolojik araştırmaya uyarlamaya gayret eder. Bunlara ek olarak da, sosyal fenomenlere özgü olan “tarihsel yöntem”i, üzerinde pek çok defa önemle durarak ilave eder. Comte için (2000b, s. 178), “fenomenlerin yasalarının incelenmesi, gözlemin kademeli olarak iyileştirilmesine bağlı” olduğundan sosyolojide de gözlem, başat yöntemsel ilke konumundadır. Ne var ki, yukarıda da ele alındığı üzere Comte’un teoriden bağımsız bir duyu verileri kümesini toplama işine indirgenmiş bir gözlemden söz etmediği hatırd tutulmalıdır. Saf gözlem, saf veri, saf duyu gibi kavramlar yerine, Comte gözlemin sosyal fenomenleri birbirine bağlayan statik ve dinamik yasalarla iliştilerle kullanılmasıyla daha doğru olacağını düşünür. Bu anlamda, fizik veya kimya biliminde tek tek gözlemlerden bütüne gidilmesi yerinde iken, sosyal dünyanın araştırılması söz konusu olduğunda bunun tersi bir yol izlemenin daha verimli olacağını düşünür. Dolayısıyla sosyolojinin gözlemi kullanım tarzı diğer bilimlerden ayrılan bir yöne sahiptir. Comte bir noktada, tümdengelim ile tümevarım arasındaki sıradan ilişkiyi tersine çevirerek, sosyolojiye uygun yöntemin inorganik doğanın bilimlerinden farklı olduğunu gösterir. Bilimin yaygın düzeni, ayrıntılardan bütüne doğru ilerlerken, sosyolojinin yöntemi ise bütünden ayrıntılara doğru ilerler (Mill, 1993, s. 86-87). Zira sosyolojide gözlemlerin bağıntılara diğer bilimlerden daha çok ihtiyacı vardır; başka olgularla bağlanmadığı sürece bir sosyal olgunun hiçbir anlamı olmadığı gibi, herhangi bir rasyonel yarar içermeyen basit bir anektod olmaktan öteye de gitmez (Comte, 2000b, s. 205). Comte, kullanımı doğrudan bir doğa biliminki gibi olmasa da, sosyolojide “deney”e de yer verir. Ancak burada sosyal fenomenlerin bir laboratuvar ortamında incelenmesi söz konusu olmadığından, “dolaylı bir deney” imkânından söz eder. Biyolojideki kullanımından feyz alarak, bazı patolojik örneklerin incelenmesi aracılığıyla normal olana dair bir çıkarımda bulunabileceğimiz deneysel bir kullanımın olanaklılığını savunur (Comte, 2000b, s. 206). Comte karşılaştırma yönteminde ise yine biyoloji örneğine göre, farklı organizmalar arasındaki mukayesenin, eşdeyle organizmalar arasındaki karşılaştırmanın bir benzerini sosyal dünyaya uyarlar. Bu anlamda insan toplulukları ile hayvanlar mukayese edilebilir. Ama karşılaştırma ile Comte esas olarak varolan farklı toplumlar arasında ve yine toplumların kendi içinde yapılacak bir karşılaştırmanın yararları üzerinde durur. Zira böylesi bir karşılaştırmanın, toplumların evriminin farklı aşamalarının bir bütün içinde görülmesine katkı sunacağını ileri sürer (Comte, 2000b, s. 208-209). Toplumların kendi geçmişlerini göz önünde bulundurma fikri, sosyolojiyi diğer disiplinlerden en belirgin biçimde farklı kılan “tarihsel yöntem”e götürür. Karşılaştırma yönteminin doğrudan sonucu olsa da, Comte bu analiz biçimine ayırıcı bir yer vermeyi uygun görür. Comte, tarihsel karşılaştırmaya, toplumların dinamik yasalarına yöneldiği için oldukça önem verir. Comte nazarında, “tarihsel karşılaştırmanın ihmal edilmesi, sosyal evrim hakkında hiçbir şeyin anlaşılmasına, sosyolojiye özgünlüğünü veren temel fenomenin, tarihsel analize açılan kapı için gerekli olan anahtarın, yani nesillerin birbiri üzerindeki kademeli ve devamlı etkisinin saklı kalmasına veya kavranamamasına neden olacaktır” (Comte, 2000b, s. 218). Dört yöntemin her biri, toplumun statik ve dinamik yasalarının açığa çıkarılmasına belli ölçülerde katkıda bulunur. Sosyoloji her dört yöntemi kullanarak, statik ve dinamik yasaları bulmayı, sosyal fenomenlerin toplumun bu statik ve dinamik yasaları ile olan ilişkisini kurmayı hedefler. Zira sosyolojinin misyonu esas olarak toplumun farklı parçalarla birlikteliğini sağlayan unsurlarını araştırmak olduğu kadar, onun hareket ve devinim yasalarını da keşfetmektir. Bu anlamda, sosyolojide “sosyal dinamik ardışıklık yasalarını incelerken, sosyal statik birliktelik yasalarını araştırır” (Comte, 2000b, s. 191). Ancak Comte, toplumun statik incelenmesine yer verse de, sosyolojiyi diğer disiplinlerden ayırıştıran özgün bir yan barındırdığına inandığı için dinamik yasaların keşfine daha çok önem verir. Kendi sözcükleriyle aktarmak gerekirse, “toplumsal statik görüşü sosyolojinin temelini oluştursa da,

dinamik görüş, sosyolojiyi ... daha ayrıcalıklı kılan sürekli ilerleme veya daha ziyade insanlığın kademeli gelişimi ana teziyle sadece ikisinden daha ilginç olanı değil, aynı zamanda felsefi karakteri daha belirgin olanıdır” (Comte, 2000b, s. 190). Zira Comte sosyoloji aracılığıyla sadece bir sosyal dünya incelemesi yürütmek maksadında değildir, bu incelemenin sonuçlarıyla ilişkili olarak ve bu incelemeyi yönlendiren entelektüel hedef doğrultusunda (düzen ve ilerleme) bir toplumsal kalkınma ve yapılandırma yaratmak gayesindedir. “Bilimin görevi”, sadece “fenomenleri yönetmek değil”, aynı zamanda “onlar üzerinde değişiklik yapmaktır” (Comte, 2000b, s. 201). Bu yönüyle, Comte’un ellerinde sosyoloji, sadece toplumsal fenomenleri inceleyen bilim olmanın ötesinde, “yeni bir manevi gücün temeli olarak toplumsal bir doktrine dönüş[ür]” (Gane, 2006, s. 3). Farklı entelektüel aşamalara ait fikirlerin bir arada varolmasının yarattığı entelektüel anarşiyi ortadan kaldırmak ve pozitif entelektüel ruha uygun bir birlik ve dayanışma idealini tesis etmek pozitif felsefe ve onun neferi olan sosyolojinin temel vazifesidir. Yeni toplumsal düzende ilerleme, korkulması veya kaçınılması gereken mutlak negatifik değil, bir önceki duruma nazaran daha iyi bir toplumsal düzen olduğunun göstergesidir. Comte’a göre,

“tüm önceki felsefeler, düzeni, modern politığe bütünüyle uygulanamayacak şekilde ifade edilen bir kavrayışla durağan bir şey olarak tanımladılar. Ama mutlağın kendisini reddetmesi ve tesadüfiliğe yer açmamasıyla pozitivizm, düzenden anlaşılın şeye tamamen yeni bir görünüm kazandırır ve onu ilerlemeci uygarlığımızla uyumlu hale getirir. Onu en sağlam zemine, sübjektif kuruntuların tüm tehlikelerine karşı korunacağı doğa yasalarının değişmezliği ilkesi üzerine yerleştirir” (2009, s. 111).

Dolayısıyla, sosyolojide düzen ve ilerleme arasındaki korelasyon şöyle bir form kazanır; düzen tüm ilerlemenin koşuludur, ilerleme düzenin konusudur. Ya da soruna daha derinlemesine nüfuz etmek adına şöyle bir formülasyon da mümkündür; ilerleme basitçe düzenin gelişimi olarak değerlendirilebilir, doğa düzeni kendi bünyesinde zorunlu olarak ilerlemenin tüm tohumlarını barındırır (Comte, 2009, s. 112). Sosyal dünyanın incelenmesinde, sosyal fenomenlerin yasaları keşfedilip hâkimiyet kazandıkça, düzen konusu bir münakaşa meselesi olmaktan kurtarılacak ve toplum bilimsel kaideler doğrultusunda dizayn edilecektir.

Gelgelelim, Comte’un sosyal dünyayı inceleme konusunun gerçek anlamda neye karşılık geldiğine dair bir belirsizlik söz konusu olduğu gibi, sosyolojinin tatbik edilmesi konusunda da kalemini tatmin edici bir açıklık ve katıyetle kullandığı söylenemez. Pickering’in de (1993, s. 618) vurguladığı gibi, “Comte’un irdelemelerinin en göze çarpan zayıflığı ‘sosyal’ ile ne anladığını açıklıkla tanımlamadaki başarısızlığıdır.” Turner, Beeghley ve Powers (2013), benzer bir eleştiri hattı üzerinde, Comte’un “bu soyut biliminin [sosyolojinin] pratik gündelik ilişkiler dünyasında nasıl ‘kullanılması’ gerektiği konusunda bir ölçüde belirsizlik içinde” (s. 43) olduğunu öne sürerek, “Comte’u toplumsal evren anlayışımıza katkıda bulunan bir teorisyen olarak görmemekte” (s. 52) bir haklılık payı olabileceği iddiasında bulunurlar. Çünkü “pozitivizmin ve onun kraliçesi sosyolojinin ortaya çıkışını meşrulaştırmak için ilginç bir yol seçilmiştir, ancak bu yol sosyolojiye ‘toplumsal evren’in dinamikleri konusunda bir anlayış sunmamıştır” (s. 51). Bu anlamda, Comte’un sosyoloji projesinin, gerçekten de diğer bilimleri ne ölçüde birleştirip onların daha anlaşılır kılınmasına katkı sunacak bir yönü olduğu bahsi açıklanmaya muhtaçtır. Bunun yanında, herhangi bir bilim dalı kadar bilim olan sosyolojinin kendi özerk bilimsellik idealinin geliştirilmesine katkı sunan somut açıklayıcı araştırma süreçleri de tatmin edici cevaplardan uzaktır. Gözlemin önemine ilişkin sayısız vurgusuna rağmen, Comte’un beklendiği gibi “sosyal fenomenlerin gözlemine ilişkin kuralların”ın neler olduğuna dair etraflı somut bir araştırması bulunmaz. Comte’çu

sosyolojinin bu muğlak alanlarına, daha sonra Émile Durkheim *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*'nda (2004) açıklık getirmeye çalışacaktır.

Yine de Comte'un analizleri, pek çok isim üzerinde azımsanamayacak bir etki bırakmıştır. Mill'in fikir sisteminde Comte'cu bilim idealini belirgin biçimde yansıtan argümanlar yer alır. Ancak Mill, Comte'tan farklı düşünce geleneklerinden de faydalanmış ve nedensellik analizinde kimi yönlerden Comte'tan ayrılan bir bakış açısı geliştirmiştir. Böylelikle Mill, Comte'un sosyoloji projesine de önemli şerhler düşerek, hem Comte'un "pozitif bilimler" ve "sosyoloji" projesinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamış hem de "nedensel açıklama" ve "nedensel analiz" kavrayışında farklı bir perspektif sunmuştur.

John Stuart Mill: Tümevarımsal Mantığın İzleği Olarak Nedensel Açıklama

Comte'un ardışıklık ve benzeşim ilişkilerini sosyal fenomenler alanında kabul eden olgucu bakış açısının, İngiltere'de önemli izdüşümleri olmuştur. Mill'in çalışmaları bunun iyi bir örneğidir. Mill, Comte'ta olduğu gibi, toplumsal reforma ve insanın mutluluğuna derin bir ilgi duymuş, toplumsal ve politik alanlarda bilginin ilerlemesine doğa bilimlerinin sonuçlarına denk sonuçların eşlik edeceğine inanmıştır. Aynı şekilde böyle bir bilgiyi elde etmek için fizik, anatomi ve fizyolojide o denli başarılı bir biçimde kullanılmış olan yöntemleri uygulamanın zorunlu olduğunu kabul etmiştir (Thilly, 2010, s. 497). Comte'un *Pozitif Felsefe Dersleri*'nden oldukça etkilenmiş ve bu çalışmayı "bilim felsefesi üzerine bugüne kadar yazılmış en ciddi eserlerden biri" olarak görmüştür (Capaldi, 2011, s. 172). Mill, Comte dışında Bacon ve Hume'dan da önemli ölçüde etkilenmiş, Kepler ve Newton gibi doğa bilimcilerinin çalışma mantığını da oldukça iyi analiz etmiştir. Mill, bilginin her şeyden önce bir yöntem işi olduğuna inanmış, deneyimi ve tümevarımı bilimsel araştırmanın merkezine yerleştirmiş, deneyimden beslenen tümevarımsal akıl yürütmeyi adeta doğru bilginin odağı haline getirmiştir. Deneyim ve tümevarım onun çalışmalarının temel kalkış noktaları olarak gösterilebilir. Mill'e göre, bilginin dayandığı yegâne kaynak deneyimdir. Hiçbir gerçek bilgi, basitçe zihnimize müracaatla elde edilemez. Gerçekliği, bütünüyle kazanmak için deneyime yönelmeliyiz (Watson, 1994, s. 5). Mill, tümevarıma da aynı ölçüde merkezi bir yer atfeder. Tümevarımı, "belli bir olay ya da olaylar dizisinde doğru bildiğimiz bir şeyin, belli yönlerden önceki duruma benzer özelliklere sahip tüm diğer durumlarda da doğru olabileceği çıkarımında bulunma süreci olarak" (Watson, 1994, s. 87) tanımlamış ve tümdengelimsel çıkarım olarak adlandırdığımız ve genel önermeden tekilin kendisini edindiğimiz kıyasın dahi, daha önce gözlenmiş ve deneyime dayalı olan pek çok tekil sonucun doğruluğunun bir ürünü olarak varolduğunu savunmuştur. Bu nedenle, ona göre tüm bilimler, tümdengelimsel olanları da dâhil olmak üzere, istisnasız, kanıtları deneyime dayalı olan tümevarımsal bilimlerdir (Mill, 1981a, s. 253). Mill bu bağlamda, mantığın ve hatta matematiğin doğrularının,

"son derece çok sayıdaki örneklerle dayanan tümevarımsal genellemeler olduğunu öne sürüyordu. Destekleyici örneklerin sayısının böylesine büyüklüğü olgusu, onun görüşüne göre, bu genellemelerin zorunlu ve evrensel olarak doğru olduğuna inanmamızı açıklıyordu. Onları destekleyen kanıtlar öylesine güçlüydü ki, ters bir sonucun ortaya çıkması bize inanılmaz görünüyordu. Bununla birlikte, ilke olarak, bu tür genellemelerin yürütülmesi olanağı vardır. Bunların olasılığı çok yüksektir, fakat tümevarımsal genellemeler olarak kesin değildirler" (Ayer, 1998, s. 51).

Öte yandan, tümevarım, olguların farklı ilişkilendirme tarzlarına göre farklı biçimlerde karşımıza çıkabilir. Zira doğa olguları birbiriyle iki türde ilişki kurarak varlık gösterirler;

eşzamanlılık ve ardışıklık. Her olgu, bir diğeriyle ya birlikte varolur ya da onu önceler ve takip eder (Mill, 1981a, s. 323). İşte bilim için olguya dönük tüm doğruların en kıymetli olanı, onların art arda gelişleriyle ilgili olanıdır. Çünkü gelecek olaylara yönelik her makul öngörü, bunların bilgisi üzerine kurulur (Mill, 1981a, s. 324). Fenomenlerin ardışıklığı ile ilintili tümevarımlar doğrudan nedensellik ilkesinin temelinde yer alır. Tümevarımın zemini, ardışık fenomenlerle ilgili olduğu sürece, “başlangıcı olan her olgunun bir nedeni vardır” şeklinde ifade edilebilecek nedensellik yasasına işaret eder (Watson, 1994, s. 89). Dolayısıyla Mill’in nedensellik kavrayışı tümevarıma ilişkin mütalaalarının bir ürünü olarak, “deneyimden” beslenen, fenomenlerin ardışıklığıyla ilintili tümevarımların bir niteliği olarak karşımıza çıkar. Eşdeyişle, Mill’in nedenselliğe dönük argümanları tümevarımsal kuramla olan ilişkisi ekseninde öne çıkmaktadır. Mill, tümevarımsal düşünme için deneyimin verilerinden hareket edilmesi gerektiğini öne sürmüş, nedenselliği ele alırken Hume’un isteklerine uygun olarak tüm metafizik unsurlardan arınmış bir yaklaşım tarzı sergilemiştir. Burada Mill’in bir ölçüde Comte’un izinde olduğu görülür. Comte sözcüğün kendisini kullanmayı reddedip, sadece “yasa”lardan konuşmayı tercih ederken, fenomenin ardında belli etkileri yaratmaya dönük içsel kuvvet ya da etkinlik olarak yer alan gerçeklikler olarak varsayılan ontolojik nedenleri [buna ilişkin kavrayışı] defetmek niyetindedir. Mill ise kavramı kullanmayı sürdürür, çünkü bunun basitçe, kendi olgusal sonuçlarının kalıcı ve koşulsuz önceleyeni olan bir olgusal öncül için en uygun isim olacağını düşünür. Hume’un çözümlerinin negatif sonuçları, üstü kapalı veya açık bir biçimde, her iki isim tarafından da kabul edilir. Diğerinden ziyade bir başkasını yaratmaya yönelik olarak, neden içerisinde yer alan herhangi bir kuvvete dair bilgiye ya da nedenle sonuç arasında mevcut olan herhangi bir bağlantıya sahip değiliz. Doğanın yasaları olgusal yasalardır, kendinde şeylerin yasaları değildir ve onlar üzerine olan tüm bilimiz deneyime bağlıdır (Whittaker, 1993, s. 39-40). Bu durumda deneyime konu olmadığı varsayılan bir önermeler dizgesi tasarlamak yanlış kurgulanmış bir uğraş olacaktır. Mill’e göre, şeylerin doğasına veya olayların gizli nedenlerine insan zihni ile ulaşamaz. Deneyimlerimiz dışında ve deneyimlerimizden çıkarsanlar dışında hiçbir şey bizim bilgi objemiz olamaz (Keat ve Urry, 2001, s. 124). O, açık bir biçimde “bir şeylerin nihaî ya da ontolojik nedenleri üzerine araştırma yapmıyorum” demiştir (Mill, 1981a, s. 326). Mill açısından nedenselliğin böyle bir uğraş olmamalıdır. Kendi deyişiyle, neden kavramı tüm tümevarım kuramının kökeninde yer aldığı ve bu kuram için vazgeçilmez olduğu için bilimin ihtiyaç duyduğu nedensellik kavramı sadece deneyimle ilgilenmeli ve ondan hareket etmelidir (Mill, 1981a, s. 326). Nedensellik ancak tümevarımsal kuram içinde bu yönüyle işlendiği takdirde bilime uygun bir işleyişe sahip olabilir. Mill’e göre, deneyimden elde edilen neden kavramı tümevarımsal bilimlerin ihtiyaç duyduğu tek neden kavramıdır. Nedensellik, görünüşün nihaî yaratıcısıyla ilgili tüm düşülmelerden ve kendinde şeylerin doğasıyla alakalı tüm diğer sorulardan bağımsız biçimde, doğadaki her olgu arasında gözlemler aracılığıyla elde edilen art arda gelişlerin değişmezliği olarak tümevarımsal bilimlerin temel dayanak noktasıdır (Mill, 1981a, s. 326-327). Peki, burada ardışıklıktan Mill basitçe bir nedenin her zaman aynı sonucu doğuracağı beklentisini mi ima etmektedir? Öncelikle Mill’in nedenselliği bir neden-sonuç ardışıklığı olarak ele aldığı açıktır;

“bir olgu bir kez varlık göstermişse, ortaya çıkmasında etkili olan şey ne olursa olsun, sürekli olarak bağlantılı olduğu bir takım olgu veya olgular tarafından öncelenmiş demektir. Her olay için nesnelere veya olayların birtakım kombinasyonları, verili koşulların eşzamanlılığı, olumlu ve olumsuz, ‘daima’ bu olgu tarafından takip edilenlerin mevcudiyeti söz konusudur. Bu koşulların mevcudiyetini henüz idrak etmiş olamayabiliriz, ama bu türden koşulların bulunacağından asla şüphe etmemeliyiz” (Mill, 1981a, s. 327).

Fakat Mill, buradan hareketle, aynı sonucun her zaman aynı nedenden kaynaklanacağı, bir nedenin daima önce gelen şey anlamında kullanılabileceği ve her durumda aynı etkiyi yaratacağı çıkarımında bulunmaz. O, aynı nedenin her durumda aynı sonucu yaratacağından ziyade, “bir kez olan şeyin yeterli bir benzerlik derecesi altında yeniden olacağı ve yeniden olmakla kalmayıp aynı koşullar ne denli yinelerse onun da o denli sık olacağı”nı (Thilly, 2010, s. 490) vurgular. Yani Mill, “nedenselliğin yalnızca ön-olayın her zaman sonuç tarafından izlenmiş olduğunu değil ama şeylerin şimdiki yapısı sürdüğü sürece her zaman böyle olacağını” savunur (Thilly, 2010, s. 492). Böylesi bir yaklaşım aracılığıyla bir şeylerin nedenlerini tanımlamaya çalışan kimse, neden kavramını, “kendisini takip eden bir şeyin önceleyeni” olarak kullanmakla, “geçmiş ve gelecek deneyimlerimizde de sürekli aynı takip edeni önceleyen şey” anlamında kullanma hakkı olmadığını bilir. Çünkü takip eden bir önceleyenin nedeni olan şeyle arasındaki basit bir ardıllık nedenin yasavari mevcudiyeti düşüncesini doğuramaz, ancak *mevcut şartlar devam ettiği sürece* takip eden bir önceleyenin varolacağı iddia edilebilir (Mill, 1981a, s. 338). Dolayısıyla Mill’e göre, doğadaki olgular arasında belli ilişkilerin varlığını tekrar tekrar gözlemlemek, iki olgu arasında nedensel bir yasadan çok, aynı şartlar devam ettiği sürece nedensel bir bağıntı olduğu genellemesine imkân tanımaktadır. Çünkü sadece bir ardışıklık ilişkisi, tek başına nedensellik düşüncesini sağlayamaz. Nedensellik, *diğer tüm şartlar açığa çıktığı oranda* belli bir ardışıklığın mevcudiyetine imkân tanıyan bir bağıntı olarak anlam kazanır. Başka bir deyişle, “gerçek bir neden tüm önceleyenlerin bütünüdür... ve bu önceleyenlerden birini, diğerlerini hesaba katmadan neden diye adlandırma hakkımız yoktur” (Mill, 1981a, s. 328). Kısacası, “bir olgunun nedeni, onun koşullarının bir toplamıdır” (Mill, 1981a, s. 327). Ve aynı koşulların tümü aynı biçimlerde açığa çıktığı takdirde, onu belli tarzda bir sonucun takip edeceği söylenebilir.

Mill’in nedensellik ilkesine dair görüşlerinin en tartışmalı yönleri, nedenselliği insanın özgür iradesiyle bağdaştırma meselesine adım attığında açığa çıkar. Mill temelde, insanın özgür bir varlık olduğunu kabul etmekle birlikte, onun eylemlerinin belli koşullar tarafından öncelenmiş olduğu gerçeğini de kabul eder. İyi de her iki görüş birbiriyle nasıl uzlaştırılabilir? Mill, aynı evrende hem nedenselliği hem de özgürlüğü bağdaştırmaya çalışır. Bu anlamda Mill, belirlenimciliğe teslim olmaya yanaşmadığı gibi, ne kendi bedenine talimat veren bilince ne de doğa fenomenleri arasındaki ardışıklığı bir nedensellik yasası altında açıklayabilen *a priori* forma sahip bir bilinç düşüncesine kendini koşulsuzca teslim etmeye yanaşır (Mill, 1981a, s. 355-356). O her iki uç nokta arasında, nedenselliğin insan dünyasındaki yerini göstermeye girişir. Mill çok temel bir soruyla başlar; “İnsan varlıklarının eylemleri, tıpkı diğer tüm doğa olaylarında olduğu gibi, değişmez yasalara tabi midir? Ardışık fenomenlere dayalı tüm bilimsel teorilerin temelinde yer alan neden-sonuç sabitliği, gerçekten de onlar arasında da saptanabilir mi?” (Mill, 1981b, s. 835). Mill’in bu soruya yanıtı olumludur. İnsanların davranışlarının bir başlangıcı olduğuna göre bir nedeni vardır ve her durumda eylemin oluşmasında etkili olan tüm faktörleri belirleyecek bir düzeyde bilgiye sahip olsaydık, bireyin davranışlarını kestirmek de pek güç olmazdı. Ne var ki Mill, belli açılardan bireyin eylemlerinde zorunluluğun mevcut olduğunu, eylemleri yönlendiren belli şartların olduğunu kabul etse de, buradan hareketle bir tür yazgıcılığa varmayı doğru bulmaz. Bu nedenle, felsefi zorunluluk düşüncesinin genelde yanlış anlaşıldığı kanaatindedir. Bireyin eyleminde etkide bulunan bütün şartlar (çevre, alışkanlık, karakter, istek ve emeller) kavrandığında, Mill’in de kabul ettiği üzere bir eylemin akıbeti hakkında ön görülerde bulunmanın mümkün olduğu inancı vardır. Sorun, bu inancın özgür iradeyi tamamen dışarıda tutarak yol almaya başlamasıyla belirir. Mill nezdinde, bu inanç özgür iradeye yer açmadığında kendisini yanlış

yorumlamış olur. İnsanın özgür iradesi söz konusu olduğunda, onun eylemlerine yol açan fiziksel zorunluluklar olduğu muhakkaktır, ancak onun hiçbir eyleminde eylemin başlatıcısı olarak algılanamayacağı sonucu çıkmaz. Mill, bu tartışmada kısmen zorunluluğu kabul eder, ancak bireyin özgür iradesine de yer açar. Özgür iradeye yer açmayacak denli ileri giden zorunlulukçu (*necessitarians*) düşünürleri, belli ölçülerde kaderci olmakla eleştirir. Zorunlulukçu, eylemlerimizin karakterimiz tarafından, karakterimizin ise içinde bulunduğumuz topluluğumuz, eğitimimiz ve koşullarımız tarafından şekillendirildiğini düşünür. Eğitimimiz ve içinde yer aldığımız şartlar karakterimizi biçimlendirir ve hiçbir şey bireyi belli bir tarzda hissetmek ve davranmaktan alıkoymaz ya da onda en azından bunu önleyecek bir çabaya yer verilmez. Bu nedenle bireyin olduğundan farklı olduğunu iddia etmesinin anlamı yoktur, zira doğasını değiştirecek bir güce sahip değildir. Ancak Mill'e göre bu büyük bir yanılgıdır. Çünkü birey, belli oranlarda karakterini değiştirecek güce sahiptir. Bireyin karakterinin belli şartlar tarafından biçimlenmiş olması onun biçimlendirebileceği yönlerinin mevcudiyetiyle tutarsızlık göstermez. Onun karakteri, içinde yer aldığı koşullarca (topluluk dâhil) belirlenir. Elbette bir çırpıda her ne isek olduğumuz şeyden farklı bir biçim alabileceğimiz söylenemez, ancak bütünüyle karakterimizi oluşturduğu iddia edilen koşullardan ibaret olduğumuz da söylenemez. Karakter basitçe kendisini değiştirmeye karar vermekle değişirse de, onu belirleyen şartları değiştirdiğimizde bunu gerçekleştirebiliriz. Kendimizi başka türlü koşullara tabi kıldığımız zaman, istediğimiz takdirde tamamıyla karakterimizi değiştirmeye yetkin olduğumuz söylenebilir; tıpkı bizden öncekilerin onu bizler için değiştirmiş oldukları gibi (Mill, 1981b, s. 838-839). Dolayısıyla eylemlerimizi seçebilme deneyimimizin kendisi hakiki bir deneyim ve gerçek bir olaydır. İnanç ve arzularımız bizzat nedensel zincirin unsurları olsa da, belli düşüncelere sahip olarak arzularımızı değiştirebiliriz. Mill burada nedensellikte özgür irade arasında bir tür uyum yakaladığına inanmış ve Hume'a benzer şekilde bu fikirle, sosyal bilimi ve onun kamusal siyasetle bağlantısını mümkün kılan bir nedenselliği ve ahlakî özgürlük duygumuzu koruduğunu düşünmüştür (Capaldi, 2011, s. 189). Yalnız Mill'in nedenselliği koruyarak insan özgürlüğünü kurtarma adına kayda değer bir mesafe kat edebildiği pek söylenemez. Zira her durumda karakterimizi biçimlendirmemiz, başka türden şartların zaten yerleşmiş olmasına bağlı kılınmaktadır. Bu anlamda bu kuramın en zayıf noktası, "bir insanın karakterinin ya başından saptanmış olduğunu ya da onun kendi denetimi dışında yatan etmenler tarafından biçimlendirildiğini varsaymasıdır" (Copleston, 2000, s. 47). Mill'in açıklamalarına yönelik eleştiriler temelinde bu hususu öne çıkarmaktadır. Mill'in eleştirmenlerine göre,

"aslında Mill insan özgürlüğü lehine bir argüman geliştirmemişti. Muhalifleri, eğer istersek, elbette ki karakterimizi biçimlendirebileceğimizi ve hatta kişilik özelliklerimizi değiştirebileceğimizi söylüyordu. Sorun şu ki seçimin kendisi önceki nedenlerin bir sonucudur. Görünüşe göre Mill'in buna itirazı yoktu, çünkü bu durum ilke olarak kendi karakterimizi şekillendirme yetimizi reddetmiyordu... İnsanların karakterini değiştirebilme yetisi vardır ve Mill için o zamanlar bu kadarı yeterlidir. Ancak, ...eleştirmenlerin daha sonraları ısrarla vurguladığı üzere, nihai aşamada tam olarak kontrol edemediğimiz bu yeti gerçekte nereye varmaktadır? Bağımsızlığın anlamlı bir şekilde bireyselliğin temeli olabilmesi için, Mill'in daha güçlü bir irade özgürlüğü tanımına veya yorumuna ihtiyacı olduğu açıktır" (Capaldi, 2011, s. 190).

Mill'in nedensellik analizi insan özgürlüğü ile uzlaştırılma gücünü taşısa da, kendi içinde ele alındığında, bir sonucu, onu açığa çıkarmada etkili olan koşullar toplamının bir ürünü olarak değerlendirmekle, sosyal bilimlerdeki olayların açıklanmasına yönelik yaygın olarak yer edecek bir analiz biçimini dillendirdiği söylenebilir. Mill, daha önce defalarca tekrar etmiş belli

bir olayın, bu olayın açığa çıkmasında etkili olan tüm faktörlerin görünmesi durumunda onun benzer bir biçimde varlık bulacağı görüşündedir. 19. yüzyıl bilimleri düşünüldüğünde Mill'in bu yaklaşımının büyük etkileri olduğu, çoğu disiplinde uygulanmaya değer bulunduğu görülecektir. Özellikle sosyal bilimler söz konusu olduğunda bu açıklamanın kayda değer tarafları vardır. Ancak toplumsal olaylar oldukça karmaşık ve çok nedenli bir niteliğe sahiptir. Olayların ne zaman, hangi biçimlerde açığa çıkabileceğini kestirmek, çoğu zaman irili ufaklı etkide bulunan pek çok koşulun betimlenmesinin zorluğu nedeniyle imkânsız bir iştir. Lakin Mill sosyal bilimlerde de bu idealin gerçekleştirilebilir olması gerektiğini, en azından ilke olarak, kabul etmiş ve savunmuştur.

Mill, fiziksel bilimleri moral ya da beşerî bilimlerden yalıtın bir kapsamda “doğa bilimleri” (*natural science*) ifadesine pek yer vermemiştir. Ona göre, “fiziksel” bilimler “moral” ya da “beşerî” bilimlerden ayrıştırılır ancak hepsi aynı ölçüde doğa bilimidir (Ryan, 1970, s. xvii). O, bütün açıklamaların temelde aynı mantıksal yapıya sahip olduklarını kabul ettiğinden; kendilerine dayanarak doğal değişimleri açıkladığımız ilkelerle, sosyal değişimleri açıkladığımız ilkeler arasında esasta mantıksal bir farkın olmadığına dair bir inanca sahiptir (Winch, 2007, s. 80). Yine de, Mill'in sosyal bilimlerin bilimselliğine ve bunun nasıl olanaklı olduğuna dair analizleri, onun yeni yeni kurulmakta olan bir alan olduğu gerçeği ve konusunun karmaşıklığı göz önünde tutularak yapılır. O, sosyal bilimlerin konusunu, “insan kitlelerinin kolektif hareketleri, sosyal yaşamın oluşturduğu farklı olgular” olarak tanımlar ve “bireysel karakterin oluşumunun karmaşık bir çalışma alanı olduğu göz önüne alındığında, bu konunun daha karmaşık olduğu”na ilişkin bir kanının yerleşmiş olduğuna değinir (Mill, 1981b, s. 875). Ona göre, insanların eylemleri bilimsel bir kesinlikle tahmin edilemez, çünkü bu bireylerin içinde yer aldığı koşulların tamamını önceden kestirebilmek güçtür. Ama mevcut tüm koşulların bir bileşkesi biliniyor olsaydı, hiç şüphesiz, insanların düşünme, hissetme ve eyleme tarzlarına kesin ve evrensel olarak doğru bir tarzda yaklaşılabirdi. Eş deyişle, sosyal bilimler de bireylerin düşüncelerinin, hislerinin ya da eylemlerinin neler olabileceğine dair öngörülerde bulunmamıza imkân tanıyabildiğinde, göksel cisimler üzerine doğru tahminlerde bulunma kudretine sahip astronomi ile aynı ölçüde kesin bir bilim olarak görülebilecektir (Mill, 1981b, s. 846). Zira sosyal olaylara dönük nedensel bir açıklama, neden sonuç ilişkisine dair bir genelleme, henüz idrak edilmemiş bir yasanın tüm yönleriyle tarif edilememiş izlerini bünyesinde barındırıyor olabilir. Sosyal bilimlerde henüz bu denli kesin öngörülere yer açan bir yasanın mevcudiyeti söz konusu olmayabilir. Ama Mill nazarında, incelediğimiz olgular, hangi alanda olursa olsun aynı mantıksal şartların ürünü olduğu için, sosyal bilimlerin bir gün doğa bilimleri kadar kesin yasalara erişmesinin önünde de bir engel yoktur. Bu anlamda Mill için Comte'taki sorun idealde değil, bu ideale ulaşma tarzında toplanır. Mill, Comte'u, “yeterli bir bilimsel yöntem bilgisiyyle, sosyolojinin yöntemini tanımlamaya yeltenen yegâne düşünür” (Mill, 1981b, s. 897) olarak nitelendirir. Ancak sosyal bilim gibi sosyal olaylarda pek çok ayrı etkenin göz önünde bulundurulması gereken karmaşık ve yeni yeni oluşmakta olan bir alanın “ona layık bir vahşilik tarafından, sosyoloji adıyla karşılanması”ndan (1981b, s. 895) pek hoşnut kalmaz. Dahası, Mill, Comte ile “birey mantıkçı olarak ortak paydada buluşabiliyorken, sosyoloji söz konusu olduğunda daha fazla birlikte yol alamadıklarını” açıklıkla dile getirecektir (1981c, s. 221). Zira Comte, “bireyi ve bireyciliği dışlayan bir sosyoloji” (Kızılçelik, 2020, s. 141) yapma tarzını öne çıkarıyordu. Sosyoloji kurgusunda Comte, insan doğası araştırmasından ayrıştırılmış bir toplumsal yasalar bilimi öngörüyordu. Mill'in temel itirazlarından biri de burada gün yüzüne çıkıyor. Mill, söz konusu yasaların insan doğasının göz ardı edilmesiyle elde edilemeyeceği inancındaydı. Mill nazarında sosyoloji insan doğasına odaklanan psikoloji gibi bilimleri yok sayarak, Comte'un

öngördüğü gibi sosyal dünyanın pozitif, yasavari ardışıklık ve benzeşim yasalarını bulamazdı (Ryan, 1970, s. 152). Comte, onun gözündeki, psikolojiyi dışarıda tutarak toplumsal yasaları doğrudan toplumsal fenomenlerden hareketle elde etmeyi salık veriyordu. Bu durumda Comte, “kendi sosyal bilimler sisteminde psikolojinin herhangi bir rolünü reddediyordu. Ona göre psikoloji, toplumsal yaşamın yasalarının türetilebileceği ‘bireysel yaşamın yasalarını’ keşfetme girişimiydi ancak böyle bir girişim imkânsızdı” (Kawana, 2018, s. 137). Comte için bilim olarak sayılmayan psikolojinin, Mill’in ellerinde temel bir bilim mertebesine yükseltildiği görülür. Ancak Mill psikolojiye ek olarak, etolojiyi yardımcı bir bilim olarak inşa eder. Bu nedenle, Mill, sosyolojinin “etoloji” gibi yan bilimlerle birlikte çalışması gerektiği, sosyal fenomenlerin sadece sosyolojinin mevcut durumuyla ele alınamayacağı kanaatindeydi (Ryan, 1970, s. 157). Mill etoloji ile, “psikolojiyi ve onun mikro düzeydeki ‘zihin yasalarını’ sosyolojiye ve topluluklara veya birey sınıflarına ilişkin makro düzeydeki yasalara bağlayan bir aracı bilim”i (Ball, 2010, s. 41) kastediyordu. Temel misyonu mikro ile makro arasında bir arabulucuk yapmaktı. Çünkü Mill’in bakış açısından, sosyal olaylara yönelik incelemeler insan doğasına yönelik sonuçlarla karşılaştırılmalı ve birbirlerinin verilerinden beslenen bir işleyişe sahip olmalıydı. Yoksa “sosyal olguların bilimi” ideali, Mill nezdinde de gerçekleştirilebilir ve ulaşılabilir bir hedeftir. Fakat başlangıç noktası değildir. Mill “sosyal olguların bilimi”nden önce, insan doğasının bilimini yapmaya yeltenir ve bu anlamda zihin yasalarıyla ilgilenen psikoloji ve karakter oluşumlarının incelenmesiyle ilgilenen etolojiye ağırlık verir. Bu yeni bilim, Comte’un sosyolojisi gibi “natüralist” bir nitelik taşıyordu (Varouxakis and Kelly, 2010, s. 4). Mill’in etolojisinin en büyük hedefi, moral bilimlerin ihtiyaç duyduğu ara ilkeleri, ruhbilimin yalın ya da genel yasalarından çıkarsamak olarak öne çıkar (Thilly, 2010, s. 498). Bunun için, “belli şartlar tarafından biçimlenmiş karakter tipi hakkındaki teoriden elde edilen çıkarım, bu şartların açığa çıktığı belirli deneyimlerle test edilmeli ve bir bütün olarak bilimin sonuçları, günümüz insan doğasıyla ilgili ortak deneyimden beslenen genel eğilimlerle de sürekli bir doğrulama ve düzeltme sürecine tabi tutulmalıdır” (Mill, 1981b, s. 874). Nitekim, farklı biçimlendirici deneyimlere sahip kişilerin farklı karakterleri olacaktır ve farklı karakterlere sahip insanlar hem bireysel olarak hem de başkalarıyla birlikte farklı şekillerde hareket edeceklerdir (Ball, 2010, s. 41). Bu durumda bir insan doğası biliminin, insan doğasının evrensel yasalarının ürünleri olarak sunulan, insanlığın pratik bilgisini oluşturan tahmini doğrular oranında varolacağı söylenebilir (Mill, 1981b, s. 848). Yine de Mill etoloji vasıtasıyla, insanların neden davrandıkları gibi davrandıklarını açıklamada, bu bilimin merkeziliğini ve önemini, hatta vazgeçilmezliğini vurgulamayı sürdürür. Ne var ki Mill bu yeni etoloji bilimini geliştirme çabasına girişmez (Ball, 2010, s. 35). O etolojiyle öncelikli olarak Comte’un sosyoloji projesine dahil olması gerektiğine inandığı tamamlayıcı bir bağlantı noktasını açıklamaya çalışır. Bu anlamda, Mill’in köprü vazifesi gören bu yeni “bilime” büyük değer verdiği açıktır. Ancak o beklenen kapsamlı etoloji çalışması hiçbir zaman gelmez. Comte’a ısrarla sosyolojiyi etoloji bilimiyle desteklemesi gerektiğini salık verirken, etoloji biliminin temel ilkelerini ve işleyiş mantığını etrafıca aktaran herhangi bir eser kaleme almaz. Etoloji fikri, onun *Mantık Sistemi*’nde kısaca değinilen, tamamlanmamış bir proje olmaktan öteye gitmez.

Son olarak, Mill, açıklayıcı toplumsal genellemelerin zorunlu olarak sınırlı ve koşullu olacağını kabul etmeye Comte’tan daha yakındır. Bu anlamda, bir tarihsel dönem için genel olarak doğru olan bir şeyin, başka bir tarihsel dönem için de doğru olması gerekmez. Mill bu noktada Comte’tan, sosyal statik bilimi adı verilen, bir toplumsal bağlamdaki açıklayıcı toplumsal genellemelerle, sosyal dinamik bilimi adı verilen, bir bağlamdan diğerine geçişle ilgili açıklayıcı toplumsal genellemeleri birbirinden ayırmayı öğrenmişti (Capaldi, 2011, s. 191). Mill, Comte’ta olduğu gibi, “sosyal fenomenlerin bir arada varoluşunun bilimi”yle “ardışık

toplumsal durum”un bilimine farklı görevler bahşeder (Mill, 1981b, s. 915-917). Dolayısıyla Mill’in, tüm farklılıklarına rağmen, birçok konuda Comte’un daha önce arşınlanmış olduğu patikaları tekrar ettiği söylenebilir. Ancak söz konusu kavram ve kuramların kullanımında Mill’in yorumu bir tekrara değil, farka dönüşür. Sözelimi, Comte, sosyal dinamikler tarafından tahmin edilen tarihin doğal akışının arzu edilir görülmesi gerektiğine ve bu nedenle herhangi bir değişiklik gerektirmediğine inanıyordu. Buna göre, bilim bize tarihin gidişatını gösterdiğinde, insanoğlunun tarihin yönünü değiştirmesine gerek kalmadığı gibi artık bunu yapması mümkün de değildir. Mill ise, olayların gelecekteki gidişatını bilimin tahmin ettiğinden daha çekici hale getirmeye açıklığın, mümkün olduğu kadar gerekli olduğuna ve insanın özgürlüğünü kullandığı yerin burada sergilendiğine inanıyordu (Kawana, 2018, s. 140). Bu anlamda Mill nazarında sosyal dinamik, Comte’un doğrusal ilerlemeci kuramıyla (uç hal yasasıyla) özdeşleştirilmez. Sosyal dünyayı açıklama çabası, dünyayı daha iyi doğrultularda değiştirmeye çabalayan bir insani düşünme eğilimini lağvetmez. Toplumun pozitif yasaları bize, tarihin yönünü göstere dursun, insan için mevcut şartların iyileştirilebilirliğini düşünme çabası onun gözünde mutlak olarak kalır.

Sonuç

Comte’un nedenselliğe dair yaklaşımı, büyük oranda, belli fenomenlerin ardından belli öngörülen fenomenlerin takip etmesi anlamında bir “ardışıklık” ile sınırlandırılmıştır. Comte, doğa bilimleri başta olmak üzere, sosyal dünyanın incelenmesinde de pozitif felsefenin tatbikini ilerlemenin temel dinamiği olarak gördüğünden, olguların kendi içinde “ereklerine”, “özlerine”, “ilk nedenlerine” yönelik araştırmaları çağrıştıracak cinsten bir metafiziksel neden soruşturmasına dönüşecek analizlere karşı son derece ihtiyatlı davranmıştır. Pozitif bilimleri gözlemlenebilir olgular ekseninde yükseltirken, fazlaca spekülative ve metafizik bulduğu tüm yükleri omuzlarından birer birer atmış, pozitif bilim sisteminde teolojik ve metafizik çağı geride bırakmakla kalmamış, bunların ele aldığı konuları ve inceleme tarzını da devre dışı bırakmıştır. Artık yapılması gereken gözlemlenebilir fenomenler arasındaki bağıntıları keşfetmek, yani gözlemi toplumsal fenomenlerin incelenmesine de yansıtmaktır. Mill de aslında, sosyal alanda belli düzenliliklerin varlığını açığa çıkarmak suretiyle belli genellemelere erişebileceği iddiasıyla, her iki olgu alanı arasında fark gözetme noktasında Comte denli isteksizdir. Mill’in sosyal alanların daha karmaşık olduğuna ilişkin ilavesi, onun sosyal alanda bir doğa bilimci gibi çalışmasının önünde engel teşkil etmez. Natüralist bir ruh her ikisinin çalışmalarına belli ölçülerde sirayet eder. Sosyal olayların doğa olaylarından daha karmaşık olmasına rağmen, belli olguların nedenlerine ilişkin yasavari açıklama getirme ihtiyacı, Mill’in sosyal dünyaya bakışına da egemen olur. Ancak bu kabul, onun insanın kendi karakterini yetkinleştirme süreçlerine olan inancını sarsmaz. Daha iyi bir toplumsal yapılanma elbette bilimsel ilkelere beslenecektir, ama bunlar düşünen, sorgulayan ve kendini dönüştüren bireyin çaba ve edimleriyle inşa edilir. Comte ise bilime yeni bir iktidar, yeni bir din olarak eğilir. Bilim, metafizik köklerinden sıyrılan zihnin yeni biat yeridir. Toplumsal örgütlenme ve iyi yaşam stratejileri muğlaklığını yitirmiştir. Mill ise, seçenekleri konuşma taraftarıdır. Farklı varoluşları kendi özel nitelikleriyle yaşatma ve yüceltme stratejilerini kovalar. Comte toplumsal kurtuluşa ve toplumsal mühendisliğe ağırlık verirken, Mill bireysel aidiyetlerin nüanslarını koruma taraftarıdır. Mill ile Comte arasındaki bu ayrışma, Comte pozitif felsefesini politikaya doğru yaygınlaştırdığında daha da belirgin hale gelir. O kadar ki Mill, Comte’un *Pozitif Politika Sistemi* başlıklı son dönem çalışmasını okuduğunda dehşete kapılır ve metni “toplum ve politika üzerine kafa yoran tüm düşünürler için, özgürlük ve bireyselliğin değeri görmezden geldiğinde neler olabileceği konusunda ibretlik bir eser” (1981c, s. 221) olarak takdim eder.

Neticede, Comte sosyolojiyle bütün bir gözlem bilimleri ya da pozitif bilim sisteminin tamamlandığını düşünürken, Mill psikoloji ve etolojinin de *moral science* söz konusu olduğunda sosyolojiye eşlik etmesi gerektiğini savunur. Mill'in bu stratejisi Comte nezdinde bilimin öngörülebilirliğine darbe indirmek anlamına gelirken, Comte'un kestirimci (üç hal yasası gibi) toplumsal yasalar tasnifi Mill nezdinde bireysel gerçekliklere ters düşer. Bu anlamda Comte için pozitif düzen dâhilinde ilerleme mümkünken (hatta kaçınılmazken), Mill için pozitif bir düzen sadece bilim insanların ardından gidilerek inşa edilecek bir toplumsal örgütlenme meselesi değildir. Düzen, insanların pek çok başlıkta daha çok ilerlemesiyle başarabilecekleri bir görevdir. Ve daha iyi bir düzen için daha çok gelişim, daha çok yetkinleşme ve daha çok sorumluluk gerekecektir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

- Ayer, A. J. (1998). *Dil, doğruluk ve mantık*. V. Hacıkadiroğlu, (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Ball, T. (2010). Competing theories of character formation: James vs. John Stuart Mill. G. Varouxakis and P. Kelly (ed.). *John Stuart Mill - thought and influence* içinde (s. 1-18). London: Routledge.
- Capaldi, N (2011). *John Stuart Mill*. İ. H. Yılmaz, (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Comte, A. (1983). Plan of the scientific operations necessary for reorganizing society. G. Lenzer (ed.). *Auguste Comte and positivism: the essential writings* içinde (s. 9-67). Chicago: The University of Chicago Press.
- Comte, A. (1995). Letter 2: Comte to Mill (Paris; 20 November 1841). O. A. Haac, (Trans.). *The correspondance of John Stuart Mill and Auguste Comte* içinde (s. 36-41). New Brunswick: Transaction Publishers.
- Comte, A. (2000a). *The positive philsofhy of Auguste Comte - Volume i*. H. Martineau, (Trans.). Kitchener: Batoche Books.
- Comte, A. (2000b). *The positive philsofhy of Auguste Comte - Volume ii*. H. Martineau, (Trans.). Kitchener: Batoche Books.
- Comte, A. (2000c). *The positive philsofhy of Auguste Comte- Volume iii*. H. Martineau, (Trans.). Kitchener: Batoche Books.
- Comte, A. (2001). *Pozitif Felsefe Kursları*. E. Ataçay, (Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Comte, A. (2009). *A general view of positivism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comte, A. (2015). *Pozitif felsefe dersleri ve pozitif anlayış üzerine konuşma*. E. Ataçay, (Çev.). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Copleston, F. (2000). *Felsefe tarihi - cilt 8/a: yararcılık ve pragmatizm*. D. Canefe, (Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Durkheim, É. (2004). *Sosyolojik yöntemin kuralları*. C. Saraçoğlu (Çev.). İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.
- Gane, M. (2006). *Auguste Comte*. London: Rotledge.
- Kawana, Y. (2018). *Logic and society: the political thought of John Stuart Mill, 1827–1848*. Palgrave Macmillan.
- Keat, R. ve Urry, J. (2001). *Bilim olarak sosyal teori*. N. Çelebi, (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Kızılcıkelik, S. (2020). *Sosyoloji tarihi 3: Saint-Simon, Comte, Spencer, Le Play ve Tocqueville'in sosyal teorileri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Mill, J. S. (1981a). *Collected works of John Stuart Mill - volume vii: a system of logic i-iii*. J. M. Robson and R. F. Mcrae (ed.). Toronto: University of Toronto Press.
- Mill, J. S. (1981b). *Collected works of John Stuart Mill - volume viii: a system of logic iv-vi*. J. M. Robson and R. F. Mcrae (ed.). Toronto: University of Toronto Press.
- Mill, J. S. (1981c). *Collected works of John Stuart Mill - volume i: autobiography and literary essays*. J. M. Robson and J. Stillinger (ed.). Toronto: University of Toronto Press.

- Mill, J. S. (1993). *Auguste Comte and positivism*. Bristol: Thoemmes Press.
- Mill, J. S. (1995a). Letter 83: Mill to Comte (India House, London; 26 March 1846). O. A. Haac, (Trans.). *The correspondance of John Stuart Mill and Auguste Comte* içinde (s. 364-367). New Brunswick: Transaction Publishers.
- Mill, J. S. (1995b). Letter 40: Mill to Comte (India House, London; 30 October 1843). O. A. Haac, (Trans.). *The Correspondance of John Stuart Mill and Auguste Comte* içinde (s. 197-205). New Brunswick: Transaction Publishers.
- Pickering, M. (1993). *Auguste Comte: an intellectual biography - volume 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ryan, A. (1970). *The philosophy of John Stuart Mill*. London: Palgrave Mcmillan.
- Singer, M. (2005). *The legacy of positivism*. London: Palgrave Mcmillan.
- Turner, J. H., Beeghley, L. ve Powers, C. H. (2013). *Sosyolojik teorinin oluşumu*. Ü. Tathıcan, (Çev.). Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Thilly, F. (2010). *Bir felsefe tarihi*. N. Küçük ve Y. Çevik, (Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Varouxakis G. and Kelly, P. (2010). John Stuart Mill's thought and legacy: a timely reappraisal. G. Varouxakis and P. Kelly (ed.). *John Stuart Mill - thought and influence* içinde (s. 1-18). London: Routledge.
- Watson, J. (1994). *Comte, Mill and Spencer: an outline of philosophy*. Bristol: Thoemmes Press.
- Whittaker, T. (1993). *Comte and Mill*. Bristol: Thoemmes Press.
- Winch, P. (2007). *Sosyal bilim düşüncesi ve felsefe*. Ö. Demir, (Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.